

Sociale media in het publieke debat

De noodzaak om desinformatie te bestrijden versus het waarborgen van de vrijheid van meningsuiting

Open Universiteit

Open Universiteit

Faculteit Rechtswetenschappen

Kees Dijkman LLB, OU student nummer 851725638

Masterclass 'De toekomst van de democratie'

Datum: 27 oktober 2024

Begeleider: prof. dr. R. Passchier

Inleiding

De komst van het wereldwijde web, eind vorige eeuw, beloofde een sterke impuls te geven aan de inbreng van de mondige, goed geïnformeerde burger aan het publieke debat. Die belofte is maar gedeeltelijk waargemaakt. Er is online veel informatie te vinden. Iedereen die iets wil melden, kan daarvoor een online podium vinden. Tegelijkertijd is de stroom van informatie en uitwisseling de afgelopen decennia voor een groot deel gemonopoliseerd door een handvol bedrijven en hun socialemediaplatforms. Hun machtige positie, hun verdienmodellen en het gebrek aan toezicht blijken te leiden tot de proliferatie van misinformatie (onwaarheden, verspreid vanuit goede bedoelingen), desinformatie (schadelijke onwaarheden, verspreid vanuit kwade bedoelingen) en illegale inhoud (strafbare uitingen).¹

Het schandaal rond de beïnvloeding van het Brexit referendum in het VK en de presidentsverkiezingen in de VS (beide in 2016) maakte het grote publiek hiervan pijnlijk bewust. Facebook bleek ongebreideld ‘datapunten’ van gebruikers te verzamelen en door te verkopen aan marketingbedrijven als Cambridge Analytica, die ze gebruikte voor beïnvloeding van miljoenen Britse en Amerikaanse kiezers door een gerichte stroom desinformatie.² Verschillende auteurs waarschuwen dat deze ontwikkelingen de democratische rechtsstaat bedreigen.³ Om nog maar te zwijgen van de bewuste strategie van populistische politici⁴ en vijandelijke buitenlandse mogendheden⁵, die door het verspreiden van desinformatie twijfel willen zaaien over wat er werkelijk in de wereld aan de hand is.

Wat te doen? Kan de democratische rechtsstaat desinformatie op socialemediaplatforms effectief terugdringen, zonder de eigen principes (met name de vrijheid van meningsuiting) te verloochenen?

De vierde macht

Vrije, onafhankelijke media die goede informatie en achtergronden geven, controle op de macht uitoefenen en een platform bieden voor de uitwisseling van ideeën zijn onmisbaar voor een goed functionerende democratische rechtsstaat.⁶ Sommige auteurs spreken zelfs over een voor het constitutionele systeem van *checks and balances* onmisbare ‘vierde macht’.⁷

Sociale media

In tegenstelling tot de ‘klassieke’ journalistieke media, genereren socialemediaplatforms zelf geen inhoud. Het gaat om uitwisselen en delen. De rol van socialemediaplatforms is dus anders dan die van de traditionele media. Toch gebruiken steeds meer mensen sociale media als belangrijke bron van informatie en meningsvorming, ook over maatschappelijke vraagstukken - jongeren zelfs vrijwel uitsluitend.⁸ Burgers worden hierdoor vatbaarder voor desinformatie.⁹

Socialemediaplatforms gebruiken algoritmes om te bepalen wat de gebruiker op zijn tijdlijn te zien krijgt. Die algoritmes zijn zo afgesteld, dat de gebruiker zo lang mogelijk blijft hangen. Dat werkt bij de meeste mensen het beste als ze ‘meer van hetzelfde’ te zien krijgen, waardoor ze in een ‘filterbubbel’ terecht komen – ze zien vooral berichten van gelijkgestemden.¹⁰ Tegelijkertijd weten deze platforms steeds meer in detail hoe het leven van hun gebruikers eruit ziet, welke voorkeuren ze

¹ Stikker (2019), p 87.

² Cadwalladr & Graham-Harrison (2018), Amer & Noujaim (2019).

³ Volgens Cadwalladr (in Amer & Noujaim, 2019) zouden democratische verkiezingen door manipulatie van de publieke opinie ‘een farce’ kunnen worden. Zie ook Schaake (2024), Bijleveld e.a. (2024) en De Graaf (2023).

⁴ Lewis (2018) citeert Trumps campagne-strategie Steve Bannon: ‘The Democrats don’t matter. The real opposition is the media. And the way to deal with them is to flood the zone with shit.’

⁵ Derik & Heck (2024).

⁶ Bijleveld e.a. (2024), p 11, Jensma (2024).

⁷ Corstens & Kuiper (2021), p 28.

⁸ Schut e.a. (2024).

⁹ Bijleveld e.a. (2024), p 22 e.v.

¹⁰ Isik (2024).

hebben en in welk persoonlijk profiel zij passen. Door hierop in te spelen vergroten ze hun inkomsten uit advertenties.¹¹

Waarheid

Inzichten uit de sociale psychologie¹² leren dat mensen geneigd zijn informatie voor waar aan te nemen als die (1) overeenkomt met wat ze al denken te weten over een bepaald onderwerp (*confirmation bias*), (2) innerlijk samenhangend lijkt (*coherence bias*), (3) van een bron afkomstig is die men vertrouwt (*credibility bias*), (4) door veel mensen uit de eigen groep voor waar wordt gehouden (*consensus bias*) en (5) wordt ondersteund door bewijsmateriaal. Daarbij geldt dat hoe meer moeite je moet doen om deze vijf criteria te doorlopen, hoe sneller je afhaakt. Veel mensen komen daardoor niet toe aan een eigen beoordeling van informatie, maar zijn vaak al na de eerste twee of drie stappen overtuigd van het waarheidsgehalte. Daarnaast geldt dat informatie eerder als betrouwbaar wordt gezien, naarmate die vaker herhaald wordt. Sociale media versterken deze effecten. Partijen die de sociale media kundig weten te bespelen, hebben daardoor een voorsprong bij de beïnvloeding van de publieke opinie. Ook als dat gebeurt met kwade bedoelingen.¹³

Digital Services Act

Het Cambridge Analytica schandaal heeft in de EU een impuls gegeven aan het reguleren van socialemediaplatforms, met als voorlopig sluitstuk de Digital Services Act (DSA). Platforms dienen zich in te zetten voor het ‘aanpakken [...] van illegale inhoud, online desinformatie of andere maatschappelijke risico’s’¹⁴ van hun bedrijfsactiviteiten, inclusief de ‘algoritmische versterking van informatie [die] bijdraagt aan systeemrisico’s’.¹⁵

- Het begrip ‘illegale inhoud’ is in de DSA ruim gedefinieerd. Er vallen niet alleen uitingen onder die op zichzelf strafbaar zijn (zoals haatzaaien, discriminatie en terrorisme, maar ook kinderporno en online stalking), maar ook verwijzingen naar zulke informatie.¹⁶ Om als illegale inhoud te kwalificeren is het voldoende dat de uitingen in nationale wetgeving strafbaar zijn gesteld, mits die strafbaarstelling niet in strijd is met het Unierecht.¹⁷
- Het begrip ‘desinformatie’ is in de DSA niet nader gedefinieerd. Wel wordt op verschillende plaatsen gerefereerd aan de kwalijke gevolgen van ‘desinformatiecampagnes’¹⁸ of aan ‘manipulatieve technieken en desinformatie met een reële en voorspelbare negatieve impact op de volksgezondheid, de openbare veiligheid, het maatschappelijk debat, de politieke participatie en de gelijkheid’.¹⁹
- ‘Misinformatie’ is geen categorie in de DSA.

De Europese aanpak van illegale inhoud verschilt sterk van de aanpak van desinformatie.

Aanpak illegale inhoud: verplichtingen

De DSA kent een verschillende bepalingen die de verspreiding van illegale inhoud tegengaan.²⁰ Zodra een aanbieder bekend wordt met illegale inhoud, moet men die ‘prompt [...] verwijderen of de toegang daartoe onmogelijk maken’.²¹ Ook de bevoegde autoriteiten kunnen hiertoe bevelen.²² Andere verplichtingen gaan over transparantie over de moderatie van het platform, het inrichten van een

¹¹ Of het bereik van de ideologie van de eigenaar van het platform, zoals bij X.

¹² Greinfeneder, Jaffé, Newman & Schwarz (2021), p 75 e.v. Zie ook: Helm & Nasu (2021), p 305.

¹³ Overweging 69 en 84 DSA.

¹⁴ Overweging 2 DSA.

¹⁵ Overweging 84 DSA.

¹⁶ Overweging 12 en art. 3 onder h DSA.

¹⁷ Overweging 12, laatste volzin DSA.

¹⁸ Overwegingen 69, 83, 84 en 88 DSA.

¹⁹ Overweging 95 DSA.

²⁰ Zie ook Klos (2021).

²¹ Art. 67 lid 1 onder b DSA.

²² Art. 9 DSA.

klachtsysteem, het schorsen van gebruikers die herhaaldelijk illegale inhoud delen en het melden van strafbaar gedrag op het platform aan de autoriteiten. Er komt daarnaast een door de lidstaten gefaciliteerd systeem van *trusted flaggers* – organisaties die onafhankelijk van het platform monitoren op illegale inhoud.

Aanpak desinformatie: zelfregulering

Voor het aanpakken van desinformatie bevat de DSA geen specifieke regelgeving, alleen aanbevelingen, zoals het ‘overwegen’ van ‘bewustmakingsacties’.²³ De DSA verwijst²⁴ verder naar de Strengthened Code of Practice on Disinformation (SCPD) 2022. Overigens wel met een stok achter de deur: ‘De weigering door een aanbieder van een onlineplatform of van een onlinezoekmachine van het verzoek van de Commissie om deel te nemen aan de toepassing van een dergelijke gedragscode zonder dit naar behoren toe te lichten, kan in voorkomend geval in aanmerking worden genomen om te bepalen of het onlineplatform of de onlinezoekmachine de bij deze verordening vastgestelde verplichtingen heeft geschonden.’²⁵

De SCPD bevat geen verplichtingen, maar ‘commitments’, onder andere over transparantie rond betaalde politieke reclame,²⁶ het faciliteren van wetenschappelijk onderzoek naar manipulatieve informatie, het bevorderen van ‘digitale geletterdheid’²⁷, het beperken van de algoritmische verspreiding van desinformatie²⁸ en het ondersteunen van factcheckers. Deze commitments zijn in feite beloftes tot zelfregulering.²⁹

Andere koers

Sommige auteurs vinden dit niet ver genoeg gaan. Schaake en Woolley stellen dat het wereldwijde web volledig onder democratische controle gebracht dient te worden, net als alle publieke ruimtes, onder motto’s als ‘sovereiniteit terugwinnen’³⁰ en hoe de ‘aanval op de werkelijkheid en de waarheid’³¹ te pareren. Schick waarschuwt zelfs voor een ‘infocalyps’³², vooral gevoed door de opkomst van AI, dat geloofwaardige desinformatie op een hoger plan dreigt te tillen. Het wordt tijd voor een radicaal andere koers, betogen deze auteurs. Hun oplossingen lopen echter nogal uiteen, van een pleidooi voor strakke regulering van *big tech* bedrijven³³ tot het opzetten van *digital commons*³⁴ of het ondersteunen van burgerinitiatieven.³⁵

In Nederland pleit de WRR voor overheidsbeleid om de democratische functie van de media (inclusief sociale media) te versterken, maar doet geen voorstellen voor wettelijke regulering.³⁶

Vrijheid van meningsuiting

Zelfregulering heeft een schaduwkant: het vormt een potentiële bedreiging van de vrijheid van meningsuiting. Dit grondrecht is één van de pijlers onder de democratische rechtsstaat, vastgelegd in de Grondwet³⁷ en in mensenrechtenverdragen.³⁸

Socialemediaplatforms als publieke ruimte

²³ Overweging 88 DSA.

²⁴ Overweging 106 DSA.

²⁵ Overweging 104 DSA.

²⁶ SCPD, commitments 6-12.

²⁷ SCPD commitment 17 en 21.

²⁸ SCPD commitment 18.

²⁹ Shattock (2023), p 1321.

³⁰ Schaake (2024), p 212.

³¹ Woolley (2020), p 8.

³² Schick (2020).

³³ Schaake (2024), p 254 e.v.

³⁴ Stikker (2019), p 174 e.v.

³⁵ Van den Bos (2024).

³⁶ Bijleveld e.a. (2024), p 159 e.v.

³⁷ Art. 7 Gw.

³⁸ Art. 10 EVRM, art. 19 IVBPR, art. 11 Handvest Grondrechten.

Socialemediaplatforms worden door zoveel mensen gebruikt, dat je ze kunt beschouwen als ‘publieke ruimte’, ook al worden ze aangeboden door private ondernemingen. Weliswaar mogen die ondernemingen eigen voorwaarden hanteren, maar ze zijn daarbij wel gebonden aan regels die de overheid stelt. Die regels moeten niet alleen de verspreiding van illegale inhoud bestrijden, ze moeten ook de vrijheid van meningsuiting garanderen, inclusief twijfelachtige of onzinnige informatie en opinies, ‘behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet’.³⁹ De terughoudendheid van de EU bij het reguleren van de aanpak van desinformatie op socialemediaplatforms is hier grotendeels op terug te voeren.⁴⁰

Recht om gehoord te worden

Om socialemediaplatforms aantrekkelijk te houden voor adverteerders, kunnen ze elk afwijkend, schurend of smakeloos geluid in de kiem smoren. Is deze moderatie door platformaanbieders niet in feite een vorm van private censuur?⁴¹ Is er een recht om online gehoord te worden?⁴²

De meningen hierover in de literatuur zijn divers. Klos stelt als uitgangspunt dat ‘bedrijven vrij zijn in het bepalen van de huisregels’, ook als het gaat om contentmoderatie.⁴³ Bij conflicten tussen gebruikers en platforms bepleit hij een tweevoudige toetsing, waarbij eerst wordt gekeken of een platform de eigen huisregels correct toepast en vervolgens of die regels de vrijheid van meningsuiting ‘effectief betekenisloos’ maken. Dat laatste is pas aan de orde als voor die gebruikers geen enkel ander podium beschikbaar is om hun mening kenbaar te maken. Alleen dan zou een rechter een platform kunnen verbieden om bepaalde inhoud te verwijderen.

Abbasi pleit juist voor absolute uitingsvrijheid op internetplatforms. Zij roept mensenrechtenorganisaties dringend op om hier werk van te maken.⁴⁴ Shattock merkt op dat ook het EHRM sterk hangt aan bescherming van de vrijheid van meningsuiting: ‘*in cases where the ECtHR has considered duties for online intermediaries to restrict access to harmful communications [...], the Court has consistently urged caution against arbitrary restrictions on access to lawful communications.*’⁴⁵ Alleen voor het verwijderen van bewust misleidende informatie door buitenlandse mogendheden of om verkiezingen te beïnvloeden heeft het EHRM enig begrip, constateert Shattock.

Strafrecht

Helm & Nasu zien, ‘hoewel contra-intuïtief’ een rol weggelegd voor het strafrecht bij het aanpakken van desinformatie.⁴⁶ Dit heeft volgens hen een aantal voordelen. Voor strafbaarstelling en vervolging gelden strikte eisen van legaliteit, noodzakelijkheid en proportionaliteit, die waarborgen bieden tegen willekeur. De dreiging van mogelijke strafrechtelijke sancties kan makers en verspreiders van desinformatie afschrikken, zodat die nooit online komt.

Lestrade & Kouwenberg betogen echter dat ‘vanuit de ultimum-remedium gedachte’ het strafrecht ‘niet de eerst aangewezen route’ is om desinformatie juridisch aan te pakken.⁴⁷ Het civiele recht en het tuchtrecht bieden volgens hen betere mogelijkheden, bijvoorbeeld door het instellen van een onrechtmatige daad procedures bij reputatieschade. Wordt toch het strafrecht in stelling gebracht tegen desinformatie, dan waarschuwen deze auteurs dat dit alleen kan onder strikte voorwaarden, waaronder een sterk afgebakende delictsomschrijving: ‘Een te ruime strafbaarstelling kan [...] leiden tot misbruik door de overheid, of tot (te) strenge zelfcensuur uit vrees voor strafrechtelijke consequenties.’⁴⁸

³⁹ Art. 7 lid 3 Gw.

⁴⁰ Shattock (2023), p 1322.

⁴¹ Brouwer (2022), Monti (2021).

⁴² Shattock (2023), p 1315.

⁴³ Klos (2020).

⁴⁴ Abassi (2017), p 10.

⁴⁵ Shattock (2023), p 1331.

⁴⁶ Helm & Nasu (2021).

⁴⁷ Lestrade & Kouwenberg (2022), p 200.

⁴⁸ Lestrade & Kouwenberg (2022), p 198.

Het pleidooi van Helm & Nasu voor het strafbaar stellen van bepaalde vormen van desinformatie betekent zeker een inperking van de vrijheid van meningsuiting. Het zal bovendien een heftig debat oproepen over de grenzen (wie bepaalt wat ‘desinformatie’ is, onder welke voorwaarden zou het maken en verspreiden ervan strafbaar moeten zijn) en over de handhaafbaarheid. Toch is dit voorstel het meest concrete dat ik ben tegengekomen. Er is bovendien nog een belangrijk argument voor de inzet van het strafrecht, dat Helm & Nasu zelf niet noemen: strafbaar gestelde vormen van desinformatie kwalificeren als illegale inhoud volgens de definitie van de DSA. Dat activeert onder andere de verplichting bij aanbieders om deze inhoud ‘prompt’ te verwijderen. Strafbaarstelling heeft dus ook zonder daadwerkelijke vervolging wel degelijk effect, al loop je wel het risico dat je hiermee de zelfregulering weer via een achterdeur naar binnen haalt.

Strafbaarstelling van bepaalde vormen van desinformatie hoeft niet in strijd te komen met de vrijheid van meningsuiting. Die vrijheid is immers niet ongeclausuleerd. Art. 10 lid 2 EVRM bepaalt dat deze vrijheid ‘kan worden onderworpen aan bepaalde formaliteiten, voorwaarden, beperkingen of sancties, die bij de wet zijn voorzien en die in een democratische samenleving noodzakelijk (proportioneel en subsidiair) zijn’ in het belang van een aantal expliciet genoemde rechtsgoederen.

Met name de bescherming van de ‘nationale veiligheid’, ‘territoriale integriteit’, ‘openbare veiligheid’, ‘bescherming van de gezondheid’ en ‘waarborgen van het gezag van de rechterlijke macht’ kunnen het strafbaar stellen van het maken en verspreiden van desinformatie goed dragen. Die strafbaarstelling zal zijn beslag moeten krijgen in wetgeving in formele zin. Het moet gaan om maatregelen die de toets van proportionaliteit en subsidiariteit kunnen doorstaan. Daarvoor is het noodzakelijk om het begrip ‘desinformatie’ nauwkeurig te definiëren. Zuivere ‘opinie’ valt er mijns inziens niet onder: in een democratische rechtsstaat zou het zelfs mogelijk moeten zijn om te pleiten voor afschaffing ervan – alleen niet op basis van een opzettelijk valse voorstelling van zaken. Voor strafbaarstelling zou naar mijn mening bovendien gekwalificeerde opzet vereist moeten zijn: de handeling (het maken of verspreiden van desinformatie) moet als oogmerk hebben het ondermijnen van (een van) de bovengenoemde rechtsgoederen.⁴⁹

Conclusie

De aanpak van illegale inhoud op socialemediaplatforms heeft met de komst van de DSA in de EU een stevige wettelijke basis gekregen. De aanpak van desinformatie leunt echter vooral op zelfregulering door die platforms, aangevuld door particuliere initiatieven en stimuleringsmaatregelen door de overheid. Dat de wetgever terughoudend is in het aan banden leggen van socialemediaplatforms is goed te verklaren vanuit de bescherming van de vrijheid van meningsuiting. Aan zelfregulering kleeft echter een belangrijk risico: doorgeslagen moderatie die de vrijheid van meningsuiting bedreigt.

Toch vragen de schadelijke effecten van desinformatie om een helder antwoord. De huidige maatschappelijke tegenstroom is sympathiek, maar blijft steken in idealisme en lijkt onvoldoende krachtig om het tij te keren.

Er zijn naar mijn mening ook wettelijke maatregelen nodig. Zoals Helm & Nasu stellen: *‘Some level of restriction on freedom of expression [is] inevitable, due to the need to discourage the creation and distribution of fake news.’*⁵⁰

Strafbaarstelling kan daarbij dienstbaar zijn, mits die voldoet aan de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit. Dat kan door het begrip ‘desinformatie’ nauwkeurig af te bakenen, de strafbaarheid ervan tot bepaalde gronden (nationale veiligheid, volksgezondheid, democratische processen, de integriteit van de rechterlijke macht) te beperken en ‘oogmerk’ als criterium voor strafbaarheid op te nemen. Deze vormen van desinformatie kwalificeren vervolgens als ‘illegale inhoud’ en vallen daarmee onder de regulering van de DSA.

⁴⁹ De Hullu (2021), p 240.

⁵⁰ Helm & Nasu (2021), p 303.

Bronnen

Wet- en regelgeving

- Art. 10 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM).
- Art. 7 Grondwet (Gw).
- Art. 11 Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie (2000/C 364/01) (Handvest Grondrechten).
- Art. 19 Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR).
- Verordening van het Europees Parlement en de Raad van 19 oktober 2022 betreffende een eengemaakte markt voor digitale diensten (Digital Services Act) EU 2022/2065 (DSA).

Literatuur

- S. Abbasi, *Internet as a Public Space for Freedom of Expression: Myth or Reality?*, New York: Elsevier (SSRN), 2017.
- C.C.J.H. Bijleveld, G.B.M. Engbersen, E.K. Schrijvers, A. Damstra, L. Askari en K.C. Hoogendoorn, *Aandacht voor media. Naar nieuwe waarborgen voor democratische functies*, Den Haag: WRR Rapport # 111, 2024.
- B. Brouwer, *Verwijdering van desinformatie door socialemediaplatforms met een beroep op de gebruikersvoorwaarden: ondernemersvrijheid of doorgeslagen 'private censuur'?*, In: *Contracteren*, 2022 #4, p. 170-175.
- G. Corstens & R. Kuiper, *De rechter grijpt de macht. En andere misvattingen over de democratische rechtsstaat*, Amsterdam: Prometheus, 2021.
- Th. De Graaf, *Vertrouwen in de democratische rechtsstaat*, Den Haag: Raad van State (Mohamed Rabbæ-lezing), 2023
- R. Greinfeneder, M.E. Jaffé, E.J. Newman & N. Schwarz (ed.), *The Psychology of Fake News. Accepting, Sharing and Correcting Misinformation*, London, Routledge, 2021.
- R.K. Helm & H. Nasu, *Regulatory Responses to 'Fake News' and Freedom of Expression: Normative and Empirical Evaluation*, In: *Human Rights Law Review*, 2021 #2, p. 302-328.
- J. de Hullu, *Materieel strafrecht. Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer: Wolters Kluwer, 2021.
- M. Klos, *De Digital Services Act: Implicaties voor het recht op vrijheid van meningsuiting van gebruikers van onlineplatforms*, In: *NTM/NJCM-Bulletin*, 2021 #2, p 131-150.
- M. Klos, *'Wrongful moderation'. Aansprakelijkheid van internetplatforms voor het beperken van de vrijheid van meningsuiting van gebruikers*, In: *NJB*, 2020 #43, p. 3314-3322 (2020/2976).
- S.M.A. Lestrade & M.W. Kouwenberg, *Het vestigen van strafrechtelijke aansprakelijkheid bij desinformatie*, In: *Boom Strafblad*, 2022 #5, p. 196-205.
- M. Monti, *The EU Code of Practice on Disinformation and the risk of the privatization of censorship*, in S. Giusti & E. Piras (ed.), *Democracy and Fake News. Information Manipulation and Post-Truth Politics*, New York: Routledge, 2021.
- S. Russell, *Human Compatible. AI and the Problem of Control*, Dublin: Random House 2019.
- M. Schaake, *De Tech Coup. Hoe Tech is gaan regeren en we de macht weer terugwinnen*, Amsterdam, Atlas Contact, 2024.
- J. Schaper, E.V. de Keulenaar & M. Tutters, *Coronascopsis in de media*, Den Haag: SCP, 2023.
- N. Schick, *Deep Fakes and the Infocalypse. What You Urgently Need To Know*, London: Monoray, 2020.
- K. Schut, I. Costera Meijer & E. Lauf, *Jongeren, nieuws en sociale media. Een blik op de toekomst van het nieuws*, Hilversum: Commissariaat voor de Media, 2024.
- E. Shattock, *Lies, Liability and lawful Content: critiquing the Approaches to online Disinformation in the EU*, In *Common Market Law Review* 2023 #60, p. 1313-1348.
- M. Stikker, *Het internet is stuk*, Amsterdam, De Geus, 2019.

- S. Woolley, *The Reality Game. How the next wave of technology will break the truth and what we can do about it*, London: Endeavour, 2020.

Nieuwsbronnen

- K. Amer & J. Noujaim, *The Great Hack*, Netflix documentaire, 2019. Online: <https://www.netflix.com/nl-en/title/80117542>
- M van den Bos, *Bestrijders van desinformatie smeden allianties*, In: NRC, 15 oktober 2024. Online: <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/10/14/bestrijders-van-desinformatie-smeden-allianties-op-congres-in-riga-a4869299>.
- C. Cadwalladr & E. Graham-Harrison, *Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach*, In: *The Guardian*, 17 maart 2018. Online: <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election>
- S. Isik, *'Radicale online content moet beter gemodereerd worden om aanslag te voorkomen,' zegt terrorismeonderzoeker Elaine Rodermond*, In: NRC, 10 september 2024. Online: <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/09/10/radicale-online-content-moet-beter-gemodereerd-worden-om-aanslag-te-voorkomen-a4865122>
- F. Jensma, *Een rechtsstaat heeft journalisten hard nodig*, In: NRC, 21 oktober 2024. Online: <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/10/21/een-rechtsstaat-heeft-journalisten-hard-nodig-a4869974>
- G-J. Koning, *Van X tot Telegram; vrijheid van meningsuiting op internet blijft uitdaging*, Hilversum: BNR Nieuwsradio, podcast, 5 september 2024. Online: <https://www.bnr.nl/podcast/de-technoloog/10555816/van-x-tot-telegram-vrijheid-van-meningsuiting-op-internet-blijft-uitdaging>
- M. Lewis, *Has Anyone Seen the President?*, Bloomberg, 9 februari 2018. Online: <https://www.bloomberg.com/view/articles/2018-02-09/has-anyone-seen-the-president>
- NOS Nieuws, *X ziet advertentie-inkomsten flink dalen na overname door Musk*, 5 oktober 2023. Online: <https://nos.nl/artikel/2492950-x-ziet-advertentie-inkomsten-flink-dalen-na-overname-door-musk>